

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
Факултет „Икономически и социални науки”
Катедра „Икономически науки”

ДЕЛЯН ИВАНОВ АНГЕЛОВ

АВТОРЕФЕРАТ

върху
дисертационен труд на тема:

**ИКОНОМГЕОГРАФСКИ ПРОЯВИ НА
ПРОСТРАНСТВЕНОТО НЕРАВЕНСТВО**
/на примера на градската пространствена депресия/

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”
докторска програма
Политическа икономия

ПЛОВДИВ
2016

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
Факултет „Икономически и социални науки”
Катедра „Икономически науки”

докторант
ДЕЛЯН ИВАНОВ АНГЕЛОВ

АВТОРЕФЕРАТ

върху
дисертационен труд на тема:

**ИКОНОМГЕОГРАФСКИ ПРОЯВИ НА
ПРОСТРАНСТВЕНОТО НЕРАВЕНСТВО**
/на примера на градската пространствена депресия/

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”
докторска програма
Политическа икономия

НАУЧЕН КОНСУЛТАНТ:

доц. д-р Аксентия Замфирова

Дисертационният труд е предложен за защита от катедра «Икономически и политически науки» при ПУ «Паисий Хилендарски» - Пловдив на 06.07.2016 г.

Авторът на дисертационния труд е на свободна подготовка към катедра «Икономически и политически науки» към ФИСН, ПУ «Паисий Хилендарски».

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 07.10.2016 от 13 часа в зала 126 на ПУ «Паисий Хилендарски», на заседание на научно жури, определено със заповед на Ректора на ПУ «Паисий Хилендарски» №Р33-3468 от 13.07.2016 г. и по предложение на Факултетния съвет на ФИСН.

Материалите по защитата са на разположение на интересувалите се в канцеларията на отдел Научно развитие на ПУ «Паисий Хилендарски», стая № 120.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	5
1.1. Актуалност на темата	5
1.2. Цел и задачи на изследването	5
1.3. Обект и предмет на изследването	6
1.4. Изследователска теза	8
1.5. Подходи и методи на изследването	8
1.6. Мащаб и ограничения на дисертационното изследване	8
1.7. Приносни елементи на дисертацията	10
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	10
III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	11
3.1. Увод	11
3.2. Глава първа	11
3.3. Глава втора	15
3.4. Глава трета	17
IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	29
3.5. Приложения	29
V. СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	29
VI. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	30

Настоящият дисертационен труд е с общ обем **221** страници; от тях: увод - **6**, три глави – **208** и заключение – **8** страници; библиография на използваните научни и информационни източници – **6** страници; приложения – **52** страници.

В подкрепа на изложението са включени **15** таблици и **26** фигури (схеми, карти, диаграми).

Библиографията се състои от **119** източника, като от тях **43** заглавия са на кирилица, **76** са на латиница; повече от половината заглавия са заглавия на научни статии. **33** са използваните информационни източници: сайтове на национални и световни институции, научни библиотеки, печатни и електронни медии, речници.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на Катедрения съвет на Катедра *Икономически науки* при Факултет *Икономически и социални науки* на Пловдивският университет „*Паисий Хилендарски*”, гр. Пловдив

Авторът е докторант на самостоятелна подготовка в посочената катедра.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1. Актуалност на темата

По естествен начин, съвременното стопанско и урбанизационно развитие на света са исторически свързани, посредством процесите на индустриализация. С напредъка на западната деиндустриализация и глобализацията на развиващите се страни, тази модерна картина драстично се промени. Развитият запад се деурбанизира, а развиващите се – свръхурбанизира. С известно закъснение в България започнаха измененията на пространствените отношения в градската територия, те предизвикаха негативни процеси на сегрегация, миграции и упадък. В много отношения те можеха да бъдат избегнати, ако България или поне най-големите ни градове имаха адекватна стратегия за градско развитие.

Открояват се две обстоятелства, определящи **актуалността** и значимостта на тема като *„Икономгеографски прояви на пространственото неравенство”* – нарастването на **неравенството и неравномерното пространствено развитие** в глобален аспект. Актуална и креативна е връзката между тези процеси и по-нататъшното урбанизационно развитие, дори това да не е някаква аналитично-теоретична новост.

Значимостта на изследвания проблем сама по себе си задава научната „злободневност” на актуалността на темата.

Значимостта на проблема „депресивни градски райони” придобива още по-комплексни измерения, ако се разположи, точно по силата на неравномерното развитие, върху цели държави и географски региони.

С тази цел в предложения труд е направен опит да се изследват **специфичните проблеми на пространствената градска организация в условията на преход (за България след плановете за урбанизационно развитие до 1990 г.)**, вкл. и влиянието на градска деградация върху развитието на стопанските отрасли и процеси. Проблеми, неизследвани от гледна точка на регионалната икономика у нас.

1.2. Цел и задачи на изследването

Основната **цел** на изследването *„Икономгеографски прояви на пространственото неравенство /на примера на градската пространствена депресия/”* е да се даде оценка за развитието на градски упадък чрез **извеждане, разглеждане и обосноваване на наличие на обективни процеси и форми на градската депресия в българските градове /на примера на град София/**.

В изследването обстойно се разглеждат (с инструментариума на регионалната икономика) цели на регионалното развитие, включващи дефиницията за регионално икономическо „здраве”. Анализират се „заболявания”, които градските райони са наследили, за да се оценят достойнствата на различните видове политики за развитие.

В българската *„Национална концепция за пространствено развитие”*¹ за системата от градове за периода 2013 – 2025 се залага на **полицентричния модел на развитие**, какъвто всъщност е и изборът на ЕС за по-нататъшното развитие на урбанизацията.

¹ <http://www.bgregio.eu/media/files/Programirane%20&%20ocenka/Programirane%202014-2020/NKPR%20proekt.pdf>

Задачи на изследването

Изследването си поставя следните *задачи*:

- Да изясни връзката между водещите теории, изследващи пространственото неравномерно развитие;
- Да анализира факторите и основните форми за неравномерното пространствено градско развитие в развитите страни с установени традиции в урбанизацията;
- Да изведе връзката между типовете стопански преход и нарушената пространствена организация на градската територия;
- Да систематизира типовете и процесите на градска депресия;
- Да установи факторите за развитие на градска депресия в България;
- Да изясни специфичните форми и степени на родните прояви на градска депресивност;
- Да разгледа моделите и механизмите за преодоляване на градска депресия в развитите страни;

1.3. Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е неравномерното социално-икономическо развитие на градското пространство.

Предмет на изследването са формите и процесите на градска депресия.

В изследването пределно ясно са изведени факторите, чрез които в съвременните условия се развива ***градската среда и градската икономика***. И ако това е извършено от теоретичния ракурс на регионалната икономика, то е защото градът продължава да бъде обект на изключително много научни дисциплини, но подходите на изследване са монодисциплинарни (*географски, демографски, градостроителни или архитектурни, социологически или културологични, политико-социални или исторически, маркетингови*). В същото време едва ли има друга сфера извън урбанизацията, която да носи толкова много интердисциплинарни проблеми, изискващи съвместни подходи за тяхното решаване.

Ето в това научно поле попада ***обектът на това изследване*** – развитието на ***градското пространство и градската икономика*** – градът като „идеален” обект, като самостоятелна и относително самостоятелна (организирана и самоорганизираща се) система и градът като „централно място” в ***системата от селища***. Или казано със заглавието, което през 1960-те предизвика истинска революция в географията – „Градовете като системи в рамките на системите на градовете”¹.

Предмет на изследването „*Икономгеографски прояви на пространственото неравенство /на примера на градската пространствена депресия/*” са различните ***форми на градска депресия, следствие на регионалните стопански процеси***.

1.4. Изследователска теза

В същност казаното по-горе, че много от своите дефекти урбанизацията носи у себе си, е и **изследователската теза** в дисертационния труд.

¹ Berry, Brian J. L. Cities as Systems within Systems of Cities. // *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 1964, No 13, 147 – 163.

В исторически план „рецептите“ за това търсят шандортната теория, теорията за централните места, локационните теории, школата на пространствения анализ, регионалистиката, урбанистиката и новата икономическа география.

В съвременен план обаче проблемът и решението се усложняват от острите социални противоречия на глоболизиращия се свят. Главният въпрос на постмодерната епоха, би могъл да се формулира и така: какво да правим с градовете? С многомилionните, замърсени и престъпни, разрастващи се *огнища на цивилизацията*.

За много географи *неравномерното развитие* е заложено в моделите на макроикономическо развитие. Самото обстоятелство, че в глобалното пространство съществуват „дялове“, разделящи света на център, полупериферия и периферия; на по-малко развити, повече развити страни и така нататък, екстраполира огромните несъответствия в развитието.

Това изследване е един от малкото научни опити да се потърси неотчетлива връзка между неравномерното развитие и неравенството със задълбочаващите се проблеми на урбанизацията, като цяло и с „пространствената депресия“ (депресивните градски райони) в частност, но без това да „частен проблем“.

Макротеза

Модерната урбанизация е феномен на индустриалното общество. Близо двеста години основен фактор за развитие на градовете е модерната индустриализирана икономика и идеологиите на прогреса. Капиталът, пазарните отношения, както и икономическата политика могат да са субекти на радикална и бърза промяна; те са силно географски подвижни или „волатилни“. Това обаче не е присъща характеристика за градската инфраструктура и население. След 1960-те на Запад започна интензивен процес на деиндустриализация; в България той бе основна характеристика през 1990-те. Какво се случва с градовете и техните райони, с комплексната градска инфраструктура, с населението, което възприема родния град като любимо място, когато това място се изпразни от стопанското си съдържание? Опитът на някои от развитите страни в сферата на градската ревитализация е доказателство, че градската територия може да бъде източник на разнообразни ресурси за социално-икономическо развитие и мащабните процеси на градска деградация да бъдат успешно преодолени.

Първа микротеза

Проблемът *депресивни градски територии* само формално е „частен“, тъй като според работната хипотеза на автора *урбанизацията* като цялостен процес (вкл. нейните форми, типове и модели) носи дефектите, които се проявяват на определени етапи на макроикономическо развитие.

Втора микротеза

Депресивните градски пространства могат да се разглеждат като универсален модел на стопанско и обществено развитие в условията на глобална урбанизираност. До 2050 г. се предвижда градското население на света да достигне 80% (у нас ще е около 90%). България, наред с тежките тенденции на депопулация чрез отрицателни естествен и механичен прираст постоянно увеличава дела на градското население. Т. е. градовете ни нарастват и деградират по едно и също време – една тревожна тенденция. Реално е очакването, че все повече градове и урбанизирани територии ще се нуждаят от изследване на позитивния опит в преодоляването на процесите на градски упадък.

Трета микротеза

Урбанизационното развитие в България през последните 25 години не е

подкрепено от ясно дефинирани цели, национална или регионална *урбанизационна* политика. Пространственото и инфраструктурно развитие на българските градски селища след 1990 г. е хаотично, спонтанно и често резултат на корупционни практики. Вместо реален инвестиционен интерес или обществено благоустройство има пренасяне на стратегическите зони.

1.5. Подходи и методи на изследването

В изследването е използван методологическият инструментариум присъщ на пространствените и регионални науки (икономическа география, регионална икономика, урбанистика, екистика), както и традиционната, общонаучна методика: анализ, синтез, систематизация, класификация, аналогия. Сравнителните анализи, изводите и препоръките се основават на примери и реални казуси от богатата международна практика, както и статистически данни от много обекти в развитите страни. Използвани са и статистически елементи, които имат по-скоро илюстративен характер, макар че има и примери на демографско-стопанска статистика, доказващи определена теза.

Използван е реалистичен, практически ориентиран подход с цел да се използват постиженията на международния опит, които биха били полезни и приложими в българската реалност. Липсата на достатъчно опит на автора в областта на градоустройството и урбанизационната политика придава на разработката *теоретико-приложен характер*.

Авторовото намерение е да се разположи предметът на изследването *„Икономгеографски прояви на пространственото неравенство /на примера на градската пространствена депресия/”* с различните *форми на градска депресия, следствие на регионалните стопански процеси в подходящата теоретична среда*, все едно дали това може да доведе до усложняване на самата разработка. Това помага на автора да осъществи в голяма степен *идеята си за интердисциплинарен подход* както към общата тема урбанизация, така и към един от нейните „частни” проблеми – депресивните градски райони, представяни чрез физически „видимите” Urban Blight/Decay. Още повече, че авторът среща подкрепа за този свой подход от утвърдени автори.

Изводите и препоръките са насочени главно към правителството, държавните институции и общински ръководства. Това се подсилва от факта, че активен приемник на инвестиции и страна от ЕС, имаща възможност да се възползва от Фонда за регионално развитие и оперативните програми за градско развитие.

В изследването си авторът е използвал:

- анализите, тезите, изводите, идеите, концепциите на авторитетни български и световни учени и изследователи на проблемите на урбанизацията и регионалната наука, икономисти, географи, демографи, социолози и пр. (книжни издания от научни библиотечни фондове, но и от личния си специализиран по темата библиотечен фонд; статии от научни списания от библиотечни фондове и като интернет ресурси);

Изследването притежава няколко важни критерии за научност:

- ***проблемност*** – едва ли има друга подобна проблемна ситуация за урбанистиката и регионалистиката, за социално-икономическото развитие на държавите и регионите *от депресивните територии, неравномерното развитие и увеличаването на социалното неравенство* – все проблеми, които се анализират в изследването;

- **обоснованост** – тезите и изводите в изследването са резултат на теоретичните разработки на авторитетни автори по темата, както и на статистическия анализ, направен на базата на информацията на престижни световни организации.

- **системност** – научното изложение е логически организирано и подредено;

- **систематизираност** – този критерий, заедно с проблемността, би трябвало да се смятат за особено постижение на дисертационния труд: обоснованост и доказателственост на знанията чрез проверка на опита и теоретическа аргументация;

- **обективност, истинност и валидност.** Обстоятелството, че са ползвани различни аналитични и информационни източници често с противоречиви изводи, както и обстоятелството, че изследването е и опит да се деидеологизират някои представи за развитието на урбанизацията, са достатъчно категорични примери за обективност. Освен това фактичката илюстрация е достатъчно истинна и годна, заради достоверните източници на информация.

1.6. Машаб и ограничения на изследването

Въпреки възможното усложняване на разработката, основният дисертационен проблем - урбанистичната депресия (депресивните градски райони) - е разположен във възможно най-разширената теоретична среда, дори и с присъствието на исторически елементи в развитието на урбанизацията. Този подход, колкото и помощен, е необходим за защита на една от основните авторски тези: урбанизацията като носител на своите „генетични“ дефекти (преди всичко депресивните градски райони), макар и проявяващи се на един по-късен етап.

Както добре известно е (казано най-опростенчески), урбанизацията като процес е провокирана от степента на *икономическото развитие* на обществото, от *икономическите условия* в исторически план, но крайният резултат на урбанизацията е промяна на „начина на живот“ (на условията в урбанизираната среда) в голяма степен е обект на социологията. По чисто формални причини обаче авторът ограничава социологическия подход в разработката си, макар и да не се лишава от него.

1.7. Приносни елементи на дисертацията

Безспорно достижение на изследването е **интердисциплинарния подход** към проблемите на урбанизацията – нещо епизодично за подобни изследвания в национален план. Това изследване е едно от малкото у нас, посветени на проблемите на градското пространствено развитие след 1990 г.

Приносни елементи има систематизацията на конкретните външни прояви на урбанистичната депресия:

- според временния им обхват (разпространение): *частично-локални, локални, ареални, вътрешно регионални (административно-регионални), национални и континентално-регионални;*

- според формата им на разпространение: *точкова, линейна, планиарна, обемна.*

Тъй като няма единна класификация на етапите, фазите, стадиите, типовете (моделите) и формите на урбанизация, има своя стойност систематизацията на урбанизационните процеси в четири основни групи:

- проурбанизационни процеси (субурбанизация, рурбанизация);

- антиурбанизационни процеси (*контраурбанизация, деурбанизация,*

рурализация);

- аномални урбанизационни процеси (*псевдоурбанизация*);
- вторична урбанизация (реурбанизация, ревитализация, джентрификация);
- функционално-коригиращи урбанизационни процеси (функционално-урбанизирани райони – FURs).

Заслужава внимание и опитът по нов начин да се дефинира урбанизацията като процес:

- исторически, обективен и закономерен, комплексен локационно-пространствен, социално-демографски и географски процес, съответстващ на модернизацията и технологичното развитие; протичащ с различни темпове и с различна интензивност/екстензивност върху основата на общественото и териториалното разделение на труда;

- икономико-социална система с елементи на икономическа и социална ентропия, самоорганизираща се и саморегулираща се чрез пазарните механизми, но и научно и административно управляема до постигането на необходимата степен на равновесие;

- динамичен социално-икономически феномен, довел до качествени промени в общественото развитие (вкл. и негативни!), в социално-професионалната структура, в културата и в начина на живот.

В това изследване *за пръв път в българската литература се разглеждат различни стратегии за градско възстановяване*, както и изключително ценна статистическа информация в табличен вид, изцяло адаптирана на български.

Основен в това изследване е акцентът, че урбанизацията трябва да бъде *научно и административно управлявана до постигането на необходимата степен на устойчивост система* (тъй като това е система с елементи на икономическа и социална ентропия), извън възможностите тя да се самоорганизира и саморегулира чрез пазарните механизми.

I. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД	5
I. Глава първа	
ИКОНОМИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ И ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ В ИЗСЛЕДВАНЕ НА НЕРАВНОМЕРНОТО ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ	
1.1. Нова икономическа география - отдалечаване от неокласиката	11
1.2. Икономгеографски аспекти на модерното икономическо пространство	30
1.2.1. Национално измерение на пространственото неравенство	32
1.2.2. Стопанска модернизация и пространствена икономика	34
1.2.3. Парадигма център – периферия	39
1.3. Визията за града като център на изследователска симбиоза между икономическата география и икономическата теория	57
1.3.1. Пространствено-икономическо моделиране на градските структури	57
1.3.2. Изследвания на градското пространство	73
1.3.3. Показатели за формиране на градски пространствени стопански структури	77

1.3.4. Релативен подход към изследване на градското пространство	80
Обобщение	85
II. Глава втора	
СЪВРЕМЕННИ ИЗТОЧНИЦИ И ПРОЯВЛЕНИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВЕНО НЕРАВЕНСТВО	
2.1. Модерната икономика и неравномерното развитие на градско пространство	87
2.1.1. Неравномерно развитие и пространствено неравенство	87
2.1.2. „Икономика на знанието“ и постмодерното пространствено развитие	93
2.1.3. Икономика на услугите и пространствена неравномерност	96
2.2. Урбанизацията и неравномерното пространствено развитие	99
2.2.1. За същността на урбанизацията	99
2.2.2. Деиндустриализация – деурбанизация	110
2.2.3. Градската икономика – самостоятелен фактор за неравномерно развитие на градското пространство	115
2.3. Градската депресия като проява на пространствено неравенство	133
2.3.1. Признаци на градска депресия	137
2.3.1. Процеси и форми на неравномерно градско пространствено развитие в развитите държави	142
Обобщение	159
III. Глава трета	
АНАЛИЗ НА ГРАДСКАТА ДЕПРЕСИЯ - ФАКТОРИ, ФОРМИ И ПОСЛЕДСТВИЯ (на примера на град София)	
3.1. Пространствена сегрегация и градски упадък в българските градове	163
3.2. София: от определянето на градските граници до свръхурбанизация	169
3.3. Развитие на модерни пространствени, социални, демографски и стопански процеси на територията на София	174
3.4. Пространствена сегрегация и градски упадък на територията на София	179
3.4.1. Признаци на градски упадък на територията на София	185
3.4.2. Упадък на градския център на София	193
3.5. Стратегии за градска ревитализация и преодоляване на градския упадък	204
3.6. Предпоставки за ревитализация в българските градове	209
Обобщение	213
IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	215
V. ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	223
ПРИЛОЖЕНИЯ	229

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията съдържа три основни раздела.

В първият раздел са разгледани етапите на развитие и взаимовръзката между различните школи и направления, изследващи пространственото развитие на стопанските и урбанизационни процеси.

Вторият раздел засяга факторите, процесите и систематиката на упадъка в рамките на урбанизационното развитие.

Третият раздел е относно мястото на негативните урбанистично-пространствени процеси в България и в частност в София. Показана е тяхната специфичност и аналогичност на съответните процеси в развитите страни.

3.1. Увод

В увода на дисертацията са аргументирани актуалността и значимостта на изследваната проблематика, целта и задачите на дисертационния труд, изследователската теза. Дефинират се обектът и предметът на изследване, методите и подходите на изследването, както и ограниченията, които се налагат; подчертава се приложимостта на изследването и новостта (приносните елементи) на дисертационното изследване за националната изследователска традиция; посочва се информационното му осигуряване.

1. ИКОНОМИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ И ИКОНОМИЧЕСКА ТЕОРИЯ В ИЗСЛЕДВАНЕ НА НЕРАВНОМЕРНОТО ПРОСТРАНСТВЕНО РАЗВИТИЕ

Направен е анализ на методологичните връзки на пространствено-стопанските направления, на разнородни по своя предмет на изследване научни направления с други пространствени науки; на традиционните пресечни точки на география и икономика; на сближаването и обмен на концепции между методологиите на географията и пространствената икономика.

Показани са моментите на преход в развитието на пространствените направления от класика към неокласика и до постмодерна.

Нов дискурс започва да доминира като постмодерна парадигма в икономическата география и урбанистика след т. нар. *културен завой* от края на 1960-те с публикациите на Анри Льофевр, Мишел Фуко и др., посветени на неравномерното развитие на градското пространство и последвалите школи изследващи неравномерното развитие.

1.1. Нова икономическа география - отдалечаване от неокласиката

За първи път в трудовете на германската щандортна¹ школа, чрез теорията на локацията на производството, стопанската система започва да се разглежда не като „точкова”, а като „пространствена” категория. Тези две категории на Град и не-Град, които изчерпват в пълнота пространството на населените райони взаимно се допълват. Макар че в рамките на функционалната организация на производството на стоки и услуги в града са концентрирани най-разнообразни, комплексни и иновативни дейности.

Дългият път, който извървява пространствената икономика (от 1826 г.) е белязана от: концепцията за индустриалния район и агломерационната икономика („Принципи на икономикса“, Алфред Маршал, 1890); теорията за локализацията на индустрията (Алфред Вебер, 1910); теорията за централните места Валтер

¹ Щандорт (от немски Standort) – място, местоположение, позиция; дума, равностойна на англ. location (от клат. localiasatio, по localis – местен).

Кристалер, 1930); теорията за пазарните зони (Харолд Хоутълинг, 1930); теорията за пространственото икономическо равновесие (Аугуст Льош, 1940).

Равновесният модел за локацията на производството на Льош се състои от две балансиращи части: на интересите на държавата като цяло (максималният брой на икономически независими лица) и интересите на предприемача, където на преден план е максималната печалба. Equilibrium-ът (равновесната точка на мястото на локацията) се определя въз основа на изследването на голям брой фактори, като например данъчната политика, технологически прогрес, държавно регулиране и граници на държавата.

При един анализ на теорията на Аугуст Льош, трябва да се подчертаят няколко индивидуални особености: на първо място, той изоставя като подход изолираното изследване на обектите. На второ място, подходът му обхваща сферата на производство и непроизводствената сфера, т.е. цялата структура на икономиката на територията. Трето, при анализа на структурата на икономиката се отчита стойността на продажбите, пазарните връзки, формирането на пазарните области. Но особено важно е да се подчертае, че Аугуст Льош е първият, който въвежда специален критерий – максималната печалба, при това отразяваща интересите на предприемача.

С теорията за полюсите на растежа (Франсоа Перу, 1955) започва нов етап, би могло да каже – ключов, в развитието на теориите за пространствената икономика: базисната теория на Дъглас Норд¹ (1955); пространственият анализ на Уолтър Айзард (1956); теорията за кръговата кумулативна причинно-следствената връзка на Гунар Мюрдал² (1957); икономиката на града на Уилям Алонсо (1960). За да завърши с модела за регионален растеж на Бортс-Щайн³ (1964).

Всичко това води до т.нар. модел ядро-периферия (core-periphery model,) който показва, че връзката между икономииите от мащаба и транспортните разходи водят до съсредоточаване или децентрализация на обществата. В повечето случаи надделяват силите на концентрация, в следствие на което регионалните различия се увеличават и повечето от населението се концентрира в големите градове или т.нар. ядра. Реално погледнато тенденцията за увеличаване се транспортни разходи през XX век дава силен тласък на урбанизацията и концентрацията на населението в големите градове⁴.

В крайна сметка постмодерния завой в социалните науки от началото на 1970-те довежда до появата на редица нови хетеродоксални направления, намаляващи ролята и значението на т. нар. квантитативна революция.

1.2. Икономгеографски аспекти на модерното икономическо пространство

Изследването на града като система (вярно, с използването на друг научен инструментариум), започва много преди 60-те години, когато друг емблематичен изследовател (икономист и проектант) Уилям Алонсо прави един от най-съществените приноси към икономиката на града, свързвайки икономически и географски методи на изследване в урбанистиката.

Защото пространството влияе върху начина, по който една икономическа система работи. То е източник икономически предимства (или недостатъци) като висока (или ниска) степен на съчетаване с производствените фактори. То също така генерира географски предимства,

¹ North, Douglass. Location Theory and Regional Economic Growth. // *Journal of Political Economy*, 1955, Vol. 63, No 3, 243–258.

² Myrdal, G. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: University, 1957, 168 p.

³ Borts, G. H., Jerome L. Stein. *Economic Growth in Free Market*. Columbia University Press, 1964, 235 p.

⁴ По преводния текст на Драгомир Белчев, блог на Института за икономическа политика. <<http://epi-bg.org/blog/?cat=11>>.

като лесната (или трудна) достъпност на площ, и високата (или ниска) осигуреност на суровини.

Промяната на общите принципи е предварително прието като част от търсенето на основата, която обединява разнородни концепции, поставящи главен акцент върху градската морфология и форма. За да се стигне до основната концепция на морфологията на икономическото пространство на града – понятието за централност.

Към средата на 80-те година на XX век, изглежда, вече се изчерпват възможностите за по-нататъшното развитие на теорията на икономиката на града, като част от микроикономическия подход на Новата икономика на града (NUE). „Моноцентричните модели не могат адекватно и пълно да обяснят нито съществуващата в много градове тенденция за разполагане на все по-голяма част от жилищата в предградията, нито формирането на реалните схеми на градския пътнически трафик. Необходимо е детайлно да се анализират вариантите на метриката¹ на урбанизирано пространство, като се имат предвид различните начини за осъществяване на пътуването, за да се получи по-реалистичен модел на икономическото взаимодействие”²

Появява се необходимостта да бъдат разработени модели, които изрично да вземат предвид хетерогенността на икономическото пространство на града, неговата ярко изразена полицентричност. Защото както показват емпиричните изследвания, в повечето големи градове в развитите страни, по-голямата част от работните места са разположени извън централния бизнес район (CBD). Такива модели естествено се появяват.

1.3. Визията за града като център на изследователска симбиоза между икономическата география и икономическата теория

През 1945 г. Харис и Улман (популяризаторите на Валтер Кристалер и Аугуст Льош в САЩ) привличат вниманието на географите към базиращата се на социологията концентрична зонална хипотеза на градската форма (*фигура 19 от дисертационния труд; тук – на следващата страница*), към социологическата „теория на клина”, както и към секторалните теории на градската форма, която предлага Омир Хойт³. Това е модификация на модела на концентричните зони за развитие на града. Ползата от прилагането на този модел е, той дава възможност за растеж навън. Но както е при всички прости модели, при сложни явления тяхната валидност е ограничена.

В модела на Харис и Улман единственият градски център е заменен от множество възлови точки, които включват централния бизнес район и крайградските търговски райони, или може би още по-децентрализирани бизнес райони.

Ползвайки опита на „немската геометрия” (както нарича немската локализационна школа, поставяйки акцент върху изследванията на Алфред Вебер) Пол Кругман прави нов прочит на теорията за локацията на предприятия и трудови ресурси: т.нар. трудови ресурси биха се насочили към регионите, които им

¹ В математиката под метрика се разбира функция, задаваща разстоянието между елементите на дадено множество. Метрично пространство е множество, снабдено с метрика.

² **Занадворов** Владимир С., Ирина Петровна Ильина. Теория економики города. Москва: ГУ ВШЭ, 1999

³ **Нойт**, Homer. The Structure of American Cities in the Post-War Era. // American Journal of Sociology, 1943, Vol. 48, No. 4, pp. 475-481.

предлагат по-добри условия за живот (по-висока заплата и разнообразие на стоки), а решението за разположението на фирмите ще е компромис между реализираните *икономики от мащаба* и *по-ниските разходи за транспорт*.

Но и в двата случая: при ядрено-периферийния модел и при идеята за самоорганизация на икономиката (все едно дали това е ехо на либералния модел стопанство или е нова концепция) може да настъпи нарушаване на баланса на съвкупността от отношения, нарушаването на равновесието между връзките и съотношенията в тази сложна пространствена организация. С други думи, отклонението на системата или на някоя от нейните подсистеми от еталонното (нормалното, очакваното) състояние, проявяващо се с понижаване на степента на организацията, ефективността на функциониране, темповете на развитие, довеждат до „генетично“ заложените в урбанистичното развитие проблеми, обект на този текст – Urban Blight, или, според автора – до *пространствената депресия*: от зони в моноцентричния град, до сектори на полицентричния град и агломерациите, до цели вътрешно административно обособени или до дори географски региони.

Дълго време в центъра на икономогеографските изследвания е предприятието (фирмата), но постепенно се развива едно сродно научно направление, използващо ключови концепции, създадени от макроикономикса. Икономическите географи, особено през 1970-те, а и след това, откриват, че на тази основа могат да създават достоверен географско-стопански и географско-социален анализ.

За редица географи, икономикса е вдъхновение да се изследва географския аспект на острите несъвършенства на капиталистическото (либерално-пазарно) развитие. Участието на неравнопоставени групи хора и неравностойни територии – континенти, региони, държави, селища, локации, квартали – изисква анализ, интересен не само от стопанска гледна точка. За много географи неравномерното развитие, генерирано от принципите на пазарната икономика е пътят към острите социални противоречия на съвременността.

Развитието на капиталистическата индустрия в Европа и другаде спомага за създаването на нови държавни и стопански устройствени модели и процеси. Икономическите географи, повлияни от марксистката политическа икономия се интересуват от начина, по който неравномерното развитие при капитализма е от значение за развитието на капиталистическата система. С други думи, те задават въпроса: пространствената неравномерност необходима характеристика ли е на капитализма? Ако е така, как тя се отнася до социалната неравнопоставеност (т.е. класовите различия)? Тези въпроси се зараждат в географи, работещи в различен мащаб – от глобален до този на градския квартал. Икономическата съдба на местата и хората, замесени в сложните пространствени стопанско-социални процеси и взаимоотношения е независима от мащаба.

Основните глобални модели на неравенство са изследвани задълбочено през последните няколко десетилетия. Как е се е стигнало до това неравенство и защо се наблюдават такива разлики в икономическата активност на населението по света? Защо някои икономики растат и други се свиват, независимо от броя на населението си? За някого, обясненията на тава неравномерно развитие са заложи в самите модели на макроикономическо развитие. Това означава, че съществуването на „*география на неравномерното развитие*“ (ГНР), сама по себе е частично обяснение на неравенството.

Още повече, че изображенията на глобалното пространство, изразени чрез картографията и други графични методи, разделящи света на отделни части като Първи свят, Трети свят, Развития свят, по-малко развитите страни и така нататък,

улавят и екстраполират огромните несъответствия, фрапиращо изразени чрез картите и картосхемите в директна образност.

Глава втора.

СЪВРЕМЕННИ ИЗТОЧНИЦИ И ПРОЯВЛЕНИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВЕНО НЕРАВЕНСТВО

Що се отнася до дефинирането на урбанизацията, утвърдени автори в урбанистиката са на мнение, че:

*„Урбанизацията е термин, който често се използва [...], но въпреки това рядко е напълно изясняван. Освен това, значението му трябва да бъде изведено от контекста. [...] Но скоро стана ясно, че повечето автори означават под този термин числения растеж на градовете и/или свързаните с тях нарастване на градското население като цяло. [...] Повече от очевидно е, че подобно определение на урбанизацията не е годно.”*¹

Но определенията на урбанизацията имат и други дефекти, които влизат в противоречие с основни характеристики на този процес (обективността и закономерността му): идеологическа, политическа или пък авторитарно/командно-нормативна обусловеност. Ако урбанизацията е същностно предизвикана от процеса на индустриализация, на модернизация (научно-техническата революция²), каквото е преобладаващото мнение, то тя не може да има нито *стихийен характер* (при капитализма), нито пък чисто *нормативен характер*.

2.1. Модерната икономика и неравномерното развитие на градско пространство

Колкото и да е спорен въпросът за *източноевропейския* и *западноевропейския* тип урбанизация („социалистическа” урбанизация или „капиталистическа” урбанизация), то действително у нас урбанизацията е резултат от икономическата политика на форсирана индустриализация; урбанизацията чрез „извличане“ на населението от селата и вливането му в индустрията и градския начин на живот³, е прийом присъщ, както на модерната монархия, така и на модерния тоталитаризъм. Не бива да се пропуска, че една от ефективните практики бе „*обявяването на нови градове*”.

Тук авторът няма предвид идеологическия тезис на социализма „*изравняване на селото с града*”⁴, нито пък концепцията на западната идеология за „единния градски начин на живот”. Но в урбанизацията (все едно каква е – „социалистическа” или „капиталистическа”), развитието на комуникациите доведе до интеграция на „градската” със „селската” култура и начина на живот. Нещо повече: много села предлагат по-добри условия за живот, отколкото градовете. Модерната урбанизация промени дори активността и посоката на демографските процеси (един от основните измерители на урбанизацията): нараства както селското, така и градското население; засилва се миграцията град-село; увеличават се всекидневните трудови пътувания село-град.

Другата причина е прекаленото идеологизиране на процесите на урбанизация, занимаваща много от изследователите на този проблем: „социалистическа” и „капиталистическа” или пък нейното идеализиране. Колкото и

¹ Kooij, P. Urbanization. What's in a name? // Patterns of European urbanization since 1500, 1981, pp. 33-47.

² Според Макс Вебер именно „технологичната революция води [...] до развитието на една общопропространствена мобилност”.

³ По: Везенков, Александър. Урбанизацията в комунистическа България. Доклад пред семинар, организиран от Центъра за либерални стратегии, 2010 г.; Марчева, Илияна. Проблемите на модернизацията при социализма: индустриализацията на България. – В: Изследвания по история на социализма в България, 1944 – 1989, т. 2, 2010.

⁴ Според Антъни Гидънс „капиталистическият урбанизъм се основава на стокото пространство, разпростиращо се и към селските райони, затова и няма съществена разлика между тях”.

да не ни се иска, сигурно трябва да приемем едно: „От самото им начално появяване, градовете възникват посредством една географски и социално обусловена концентрация на производствен излишък. Урбанизацията винаги е била по тази причина някакъв класов феномен от определен тип...”¹.

2.2. Урбанизацията и неравномерното пространствено развитие

Време е да се постави под въпрос гледната точка, че под напора на глобализацията местните и регионалните икономики вече не са от определящо значение за съдбата на индивида, социалната група, предприятията, работниците и територията в която те са „вплетени” (embedded). Определението „вплетени” за концепцията „локална вграденост” (local embeddedness²) се превърна в един от основните принципи, чрез които географи и урбанисти се опитват да определят значението на глобализацията, без да се губи от поглед трайното значение на локацията и региона. Но преди всичко трябва да се обмисли какво точно се подразбира при понятия като „локална икономика”.

Концепцията за локалната икономика традиционно се възприема като разумно съгласуван набор от икономически дейности, които са свързани помежду си на поднационално географски обусловено равнище, обикновено определяно от пазара. От гледна точка на пазара на работна сила, всекидневните трудови пътувания до и от работа, определят границата на географската зона, в която работодателите могат ефективно да заменят работници и работниците могат да заменят работодатели.

Взаимозависимостта между градските и регионални икономики осигурява една от основите на това, което е известно като *реляционен* подход в икономическата география³. Трябва да се отбележи, че пространственото разпределение на местните, градски и регионални икономики в рамките на по-общото териториално разделение на труда поражда идеи за осмисляне и анализ на стопанското им развитие. Голяма част от реториката около глобализацията показва, че условията и перспективите за местните и регионалните икономики са почти изцяло определяни от „външни” влияния, което означава сили, които действат извън рамките на местната икономика.

2.3. Градската депресия като проява на пространствено неравенство

Градската депресия е всъщност краен етап и проява на неравномерното пространствено развитие, като е предшествана от процесите на дълготрайна безработица, депопулация, маргинализация и гетоизация. В този случай е мястото да бъде посочена една от основните характеристики на инвестиционният капитал, а именно силната му „волатилност“ или географска подвижност и при всяко съпротивление.

Може да се даде един прост пример: неокласическата теория приема, че със свободната мобилност на работници в райони с висока безработица и/или ниски заплати, изборът за миграция ще бъде към райони с ниска безработица и с по-високи средни нива на заплати, като по този начин с течение на времето ще се премахнат регионалните различия в безработицата и заплатите. Накратко, в развитието си регионалните икономики трябва да се настройват спрямо равновесие в национален аспект. Свидетели сме по-скоро на примери в обратна посока – растящо струпване на бедно население в сегрегирани градски райони и

¹ Harvey, David. The right to the city. New Left Review, 2008, No 53, 23 – 40.

² Понятие, въведено от Карл Полани, в контекста на защитаваната от него теория за „субстантивистичен подход” в икономиката.

³ Bathelt, Harald and Johannes Gluckler. Toward a relational economic geography. Journal of Economic Geography, 2003, No3, 117-44.

увеличаване на междурегионалните различия, както в световен, така и в национален мащаб.

В Европейския съюз голямо внимание е съсредоточено върху политиките, които имат за цел да се намали разликата между най-много и най-малко развитите региони. Европейският фонд за регионално развитие (ЕФРР) и Европейския социален фонд (ЕСФ) ефективно служат за прехвърляне на държавни ресурси от богатите към бедните региони, като по-голямата част от финансирането е насочено към региони с брутен вътрешен продукт по-малък от 75 на сто от средния за ЕС. Голяма част от дебата в Европа по отношение на естеството и обхвата на регионалните различия и тяхната обща историческа тенденция е залегнало в политиката на Европейския съюз.

Въпросът за регионално сближаване и раздалечаване е ясен пример за една по-обща тенденция в пространствените изследвания, заедно с променящия се успех на местните и регионалните икономики. В края на 70-те и през 80-те години голяма част от научната литература се фокусира върху преструктурирането и деиндустриализацията и особено на пространствените и социални последици от тези процеси¹.

Глава трета

АНАЛИЗ НА ГРАДСКАТА ДЕПРЕСИЯ - ФАКТОРИ, ФОРМИ И ПОСЛЕДСТВИЯ (на примера на град София)

Ненаучно или недостатъчно коректно, понятията Urban Blight/Urban Decay, точно в английския им смисъл, описват или обясняват дефектите на урбанистичните процеси, за които са създадени. Те просто са заимствани, както често се случва в хуманитарните и социалните науки – от процеси в биологията (устройство, начин на функциониране, растеж, разпространение, произход и развитие, таксономия на живите организми), в ботаниката (растеж, размножаване, метаболизъм, болести, еволюция) или от други природни науки. Макар че подобна съпоставимост на модели не е обезателно с негативен знак. Още повече, че моделите в науката: аналогови (хомеоморфни, физически), символни (математически), компютърни, информационни, ментални, са инструменти за научни изследвания.

Но ако се върнем към проблема, че понятията (Urban) Decay/(Urban) Blight (точно в английския им смисъл) недостатъчно коректно обясняват дефектите на урбанистичните процеси, трябва да се подчертае, че тези понятия, дори и частично да обясняват причинността за „влошаването на състоянието” на урбанистични (урбанизирани) обекти (територии) или процеси: икономически, демографски, социални, етнически, градоустройствени, субективни и прочие причини, *не допускат причинността да е „вкоренена”, присъща, същностна причина на самата урбанизация (урбанистичен процес).*

Вероятно и *Urban Blight* не е нищо повече от преходното състояние към социална и инфраструктурна ентропия. Нещо, което ни препраща, ако не към теорията на хаоса, то към ентропията като функция на състоянието на една система, с която се измерва безпорядъкът в нея, и още по-точно към социалната ентропия като степен на отклонение на социалната система или на някоя от нейните подсистеми от еталонното (нормалното, очакваното, равновесно) състояние.

Както е известно, градът е съвкупност от производство, производствени отношения и производителни сили; на заетост, използване на капитала, брутна

¹ Bluestone, Barry and Bennett Harrison. The Deindustrialization of America. New York: Basic Books, 1982.

продукция и приходи; градът е връзката между търсенето и предлагането на стоки и работни места, градът е съотношението труд-капитал, на цени-доходи; градът е място за пребиваване и предлагане на услуги за жилищния сектор, на балансирано разпределение на земята между жилищните и промишлените сектори. И не на последно място: огнище на социалните проблеми, расови предрасъдъци, замърсяването на природната среда.

Нарушаването на баланса от съвкупността от отношения, нарушаването на равновесието между връзките и съотношенията в тази сложна пространствена организация, т.е. отклонението на системата или на някоя от нейните подсистеми от еталонното (нормалното, очакваното) състояние, проявяващо се с понижаване на степента на организацията, ефективността на функциониране, темповете на развитие, довеждат до „генетично” заложените в урбанистичното развитие проблеми, обект на този текст – Urban Blight, или – до пространствено-икономическата-социална депресия.

Но така или иначе тези „урбанизационни” фалити си остават някакво специфично разклонение на главния проблем: „неравномерно развитие”, присъщ преди всичко на урбанизацията, но задълбочен от процесите на глобализацията.

В своето пространствено-времево развитие урбанизацията преминава от

- **точковата концентрация** на града – времето, в което градът натрупва потенциал, усложнява (моноцентрично – полицентрично) своята функционална и проектна структура;

през

- **мегаграда** – градът с население над един милион население¹; начало на тенденцията за сливане на близкостоящите населени места в агломерация;

- **метрополиса** – градът-ядро, изключително голям град, икономически, политически и културен център, доминиращ в своята урбанизирана област (наречена метрополисен регион) и имащ значение на притегателен или главен по отношение на други, обикновено по-малки по размер и близки по значение сателитни градове;

- **агломерацията** (моноцентрична и полицентрична) – „териториалната концентрация на определено ниво на урбанизацията, когато носители на териториалната концентрация на производството не са отделните градове, а група градски селища, разположени на неголеми територии и свързани помежду си с ежедневни производствено-икономически и социално-културни връзки”²;

- **конурбацията**³ – полицентрична форма на заселване, получена от сливане на големи градове и агломерации, с изключително развита транспортна мрежа, улесняваща създаването на единен градски пазар на труда;

- **мегалополис**⁴ – една от най-големите форми на заселване, образуващи се от срастването на много съседни градски агломерации (свърхагломерация/супер-агломерация),

за да стигне до

¹ Според други дефиниции мегаградът е метрополна област с обща численост над 10 млн. души, но с плътност на населението около 2000 души на кв. км. Дефиницията на мегаграда като мегалополис е повече медийна.

² Джаошвили, В. Ш. Урбанизация Грузии, Тбилиси, Мецниереба, 1978. (Това е едно от най-сполучливите научни определения на агломерацията, независимо от датировката).

³ Терминът „конурбация” е въведен като неологизъм през 1915 г. от Patrick Geddes (Патрик Гедес) в книгата си „Градове в развитие”.

⁴ Терминът за пръв път е използван от Освалд Шпенглер в книгата си „Упадъкът на Запада” (1918) и от Луис Мъмфорд в книгата си „Културата на градовете” (1938), но там той има по-скоро оценъчен характер на първия етап на свръхурбанизиране и социален упадък. Но терминът „мегалополис” като пространствена форма на урбанизация („люлката на нов ред в организацията на населените пространства”) се използва за пръв път от френския географ Жан Готман (Megalopolis, 1961), при изследването на урбанизираното североизточно крайбрежие на Съединените щати.

ойкуменополиса¹ – планетарния град, градът без граници, „ластичният“ град (глобалната агломерация), който бележи последния етап в процеса на урбанизация в света; непрекъснато заселена зона. Градът на бъдещето² ще включва всички територии с достатъчно висока плътност на населението (50 човека на км²) и в него ще живее по-голямата част от населението на Земята³.

3.1. Пространствена сегрегация и градски упадък в българските градове

Нарушаването на баланса на съвкупността от отношения, нарушаването на равновесието между връзките и съотношенията в тази сложна пространствена организация, довеждат до появата на „генетично“ заложените в урбанистичното развитие проблеми. Освен това, при последователното, постъпателното развитие на „градските“ форми, което пък от своя страна е свързано и с етапите, фазите, стадиите, типове (моделите) и формите на урбанизация, при всяка следваща „градска форма“ форма неминуемо има някакъв грешен „генетичен“ код от предишната.

Тези процеси са свързани преди всичко с посоката на външните (село-град и обратно) и вътрешните (град-периферия) миграционни потоци, разбира се, не откъснато от икономическото (индустриализация – деиндустриализация) и социалното развитие на конкретните урбанизационни форми.

Тъй като много от тези процеси се покриват дефинативно, въпреки вътрешните им нюанси, ще си позволим да ги класифицираме в четири основни групи.

Или казано по друг начин: деиндустриализацията (намаление на дела на индустрията в брутния вътрешен продукт и на съвкупната заетост) е закономерен процес, който бележи прехода от индустриално към информационно общество. Тази промяна в структурата на националните икономики често се съпровожда с промяна в професионалната кариера на заетите, увеличаване на безработицата и бедността и изостряне на социалните конфликти.

Страните от Централна и Източна Европа, включително България, започнаха тези промени сравнително по-късно от страните с развити икономики. След почти половинвековна политика на ускорена индустриализация те започнаха процеси на деиндустриализация от началото на 90-те години на XX век. Тези процеси имаха преди всичко импулса на политическите промени и предприетите икономически реформи за създаване на функционираща пазарна икономика. „Деиндустриализацията в България беше свързана също с предприетите икономически реформи за преход към пазарна икономика и дълбоката икономическа криза през първата половина на 90-те години. В известна степен тя се дължи и на избраните форми и методи за осъществяване на прехода и приватизацията, а не е толкова свързана с развитието на третичния сектор (услугите) и още по-малко с нарастване на производителността на труда”⁴.

3.2. София – от определянето на градските граници до свръхурбанизация

¹ Терминът е въведен от гръцкия архитект Константинос Доксиадис (1914-1975) в статията си „Ойкуменополисът – градът на бъдещето”, преведена като „Ойкуменополисът – градът на 2100 година”.

² Doxiadis, C.A. Ecumenopolis: Tomorrow's City, 1968; Ekistics: An Introduction to the Science of Human Settlements, New York, Oxford University Press, 1968.

³ Някои изследователи наричат ойкуменополиса „континентополис”.

⁴ Рангелова, Росица. Деиндустриализация и пререструктуриране. // *Икономически алтернативи*, 2009, № 2.

Разглеждайки етапите на урбанизационно развитие на град София, автора се опитва да открие онези елементи, които залагат предпоставките за развитие на пространствена сегрегация градски упадък от последните двайсет години.

След първоначално изоставане, градоустройството на София се развива ускорено, като следва образци на градско развитие, предимно от Ц. Европа (Германия и Австро-Унгария). Бавно, но устойчиво развитие, което включва основните елементи на значим централноевропейски град.

След разрушенията на втората Св. в., и новото държавно устройство, следва радикална промяна в концепцията за пространствено и урбанизационно развитие на София. Стартира егалитарното строителство на големи панелни предградия, които за времето си са модел за решаване на следвоенния жилищен проблем в редица европейски страни (Италия, ГФР, ГДР, Унгария, Полша, Австрия и др.). Следва се политика за замяна на комуналните квартири в градския център с модерни предградийни семейни мулти-апартаментни жилищни сгради. Силно централизираната урбанизационна политика прави реализирането на тези планове доста по-дълга. В многобройните (меду 5 000 и 25 000 жители) ж. к. комплекси, възникват различни дефицити в търговията и комуналните услуги. Въпреки това, градският панелен апартамент добива статут на престижно жилище в разрастващите се български окръжни центрове, въпреки рестрикциите в жилищната политика. Основният проблем на този период е почти пълната липса на инфраструктурна поддръжка на панелните сгради със среден живот от петдесет години (първите панелки са от края на 1950-те). Към този основен проблем, демократичните промени след 1990-та, добавиха нови вместо разрешаване на старите. Централният от тях е реституцията и продажбата на земя в панелните комплекси, което доведе до презаселване и претоварване на и без това морално остарялата инфраструктура. Настъпи хаосът на индивидуалното саниране на жилища и на всевъзможни индивидуални архитектурни намеси. Но преди всичко, новите големи жилищни, не само несъобразени с гъстотата и зелените пространства, но често като качество на строителството и жилищните норми, далеч превъзхождани от старите. Така в много градски райони на София, а и на други големи градове, бе заложен огромен бъдещ проблем – бавен, но сигурен път към гетоизация.

Започва пространствената сегрегация на града, само бегло загатната през соц-периода по линията СЗ-ЮИ. Старите панелни комплекси стават център на заселване на трудови имигранти и райони-спални. Икономически успешите софиянци се преселват в сателитните села-предградия или в затворените нови комплекси по Витошката яка. Проблемът е, че никой не е в състояние да назове действителното население на София днес, както и гъстотата на предпочитаните масови райони, а тя надхвърля средните ниво на по-високо урбанизирани държави, като Германия. В регионален анекдот са се превърнали официалните данни на НСИ относно населеността на столицата – 1 231 981¹ (31.12.2015). Едва ли има жител на града, който да не се усмихва на подобна статистика.

3.3. Развитие на модерни пространствени, социални, демографски и стопански процеси на територията на София

Основният фактор според нас водещ след себе си градския упадък на София (и България) е закъснялата и тежко-промишлена модернизация на националната

¹ <http://www.nsi.bg/bg/content/2981/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB>

икономика във времена, когато стопанските системи на развитите страни се движеха в противоположна посока – деиндустриализация.

Проблемът *депресивни градски територии* само формално е „частен“, тъй като според моята работна хипотеза урбанизацията като цялостен процес (вкл. нейните форми, типове и модели) носи дефектите, които се проявяват на определен етап от нейното развитие.

Според много изследователи понятието „*депресивни градски райони*“ няма единна определеност, извод, който напълно подкрепяме. В някои текстове депресивни са само старо-индустриалните територии, според други – това са индустриални райони на свръхконцентрация на промишлени предприятия, според трети – териториите с морално и физически остарели сгради и инфраструктура, според четвърти – депресивни са екологично замърсените градски територии и пр. и пр.

Подобно на редица други страни (предимно развити, но там по други причини) в България се увеличиха драстично случаите на *промишлен, инфраструктурен, сграден, вътрешнотранспортен и дори парков „Ърбан блайт“* в резултат на приватизация и реституция на градска територия (с определена неолиберална характеристика) след 1990 г. и най-вече – като резултат от преминаването от плановата (командна) икономика към „структурно приспособено“ нео-пазарно стопанство (за жалост с всичките възможни дефекти на българската действителност с неолиберални тежнения).

3.4. Пространствена сегрегация и градски упадък на територията на София

Българската урбанизация започва развитието си доста по-късно от останалата част от Европа, почти изцяло от съветски тип, за разлика от останалите социалистически страни от Централна Европа, които до средата на XX век имат класически (европейски) тип урбанизация. Най-характерно за съветската урбанизация е свързаната с нея социалистическа индустриализация и планираното изграждане на внушителни по площ и височина панелни предградия (в СССР и България – прозаично-модернистично наречени „жилищни комплекси“). Жилищните панелни¹ комплекси са „витрината“ на комунистическата модернизация на обществото през 60-те, 70-те и 80-те години, олицетворение на модерния егалитарен бит наложен на обществото.

Но без да навлизаме в причини за провала на този модел на градско развитие, ще преминем директно към условията и събитията в българската урбанизация след 1990 г.

Още през 80-те години жилищните комплекси започнаха да западат в инфраструктурно отношение – все по-слаба поддръжка, незаинтересованост и начало на български вариант на „уайт-флайт“².

С времето, постепенно след 1990 г., панелните жилища станаха символ на социален и житейски неуспех, а опитите за тяхното генерално обновяване – т.нар. саниране³ засега не могат да се осъществят дори частично.

¹ Панелното строителство е британско изобретение и е свързано с името на Джон Александър Броди (1905 г., Ливърпул, „Precast concrete slabs building system“). Като жилищностроителен метод то не става популярно във Великобритания, но се развива в САЩ, Холандия и Германия до средата на XX век.

² White flight – англ. Бягство на белите – преселване на жителите с най-високи доходи от западащи градски райони.

³ От лат. „sano“ – здраве, лекувам; правя здравословен; освежавам; заздравявам.

Но не само сградите, а и междублоковите пространства пострадаха дори повече във времето на разпад на планираната урбанизация. Индивидуалното саниране, остъкляване и далеч по-екзотични индивидуални решения придадоха на панелните предградия още по-силен упадъчен вид. Жилищните комплекси на големите български градове от средата на 90-те станаха класически пример на процесите „уайт-флайт“ и „пространствена маргинализация“ на населението.

Българският вариант на явлениято „уайт флайт“ има две посоки. Едната е класически вариант и представлява преселването на семействата с нараснали възможности в по-добре устроени жилищни райони (контраурбанизация) нови комплекси, извънградски зони и села с функции на предградия. Друга посока за хората с по-скромни икономически възможности е чужбина. Разбира се, основният двигател на българската емиграция след 1990 г. е икономическата активност, но не бива да се подценява и психологическият фактор на деградиращата среда и безизходица, отблъскваща младите поколения. Пълноценен и масов вариант на „уайт флайт“ в България не би могло да има след като няма сериозна фрагментираност на етническа и расова основа в обществото.

Социалистическата индустриализация – на практика – модернизация, догонваща западното развитие, постави приоритети в градското развитие, които не съвпадаха с нивото на българския градски културен фенотип, оформил се едва след 1920 г. Слабото развитие на урбанизационните процеси в България до средата на XX век определя високия темп и компенсиращ характер на урбанизацията след 1950 г. Механичното и интензивно увеличение на дела на градските жители до нивата на развитите западни страни не води до компенсация на липсващи културни поведенчески модели в българските селища.

3.4.1. Признаци на градски упадък на територията на София

През последните двайсет и пет години градовете на България се превърнаха в радикален пример за инфраструктурна деградация с всички и симптоми и форми, „*преболедувани*“ от развитите страни на Запада в десетилетията от 1960-те до 1990-те години на XX век. Както и на Запад основните фактори за деградация на градовете и техни райони у нас са деиндустриализацията, депопулацията, безработицата, липсата на поддръжка, пренасочването на инвестициите към по-перспективни райони и проекти, липсата на цялостна и устойчива урбанизационна политика.

София е единственият град в България, чиито проблеми на упадъка са сравними по вид и мащаб с урбанистично-депресивните проблеми на Запада. Две са основните проблемни зони на деградация и два са главните фактори за нея. Отделни елементи за градска депресия за съжаление са разпръснати из цялата територия на града и агломерацията.

Основната разлика в следвоенното градско планиране между Запада и социалистическият Изток на Европа се състои в идеята за тотална промяна на градския облик в хармония с принципите за социален интегритет, безкласово общество и модерен бит за масите.

За период от четиридесет години в градовете от Северна Корея, Монголия и Китай до Германия, частично Северна и Източна Африка се развива еднотипен урбанистичен пейзаж. Дори екзотични дестинации като о. Занзибар (от 1964 – Обединена Република Танзания) са станали зони на социалистическо панелно строителство (ж.к. „*Michenzani*“ в район *Ng'ambo* на Занзибар сити, построен от ГДР в края на 60 и началото на 70-те, популярен като „*Гордостта на революционен Занзибар*“). На този урбанизационен проект ще се спрем по-детайлно в общата част за гетоизация.

Има обаче два периода на социалистическото жилищно градоустройство – „нисък” (50-те и 60-те) и „висок” (70-те и 80-те). По време на „*ниския период*” се строят т.нар. *хрущовки* (шестетажни, многовходови жилищни блокове), а през втория – „*висок период*” – комплекси от високи до над дваесететажни блокове (*Проспект имени Калинина, Зеленогоряд* и др.). Разбира се, първенството по мащабно ново градско строителство е на СССР. В Москва (както и в Киев) са построени колосални по площ и височина жилищни комплекси, неформално наричани в СССР градове-спални.

Междувременно в България след 1990 г. се оформят няколко „*нови насоки*” на градоустройството и урбанизацията. Първата и най-главна насока бе почти пълна абдикация на държавата и общините от правото и задължението да водят градоустройствена политика и оставянето на нещата на „пазарното” течение. А пазарът работеше по своите изпитани правила – в много случаи чрез корупционни практики, особено силно свързани с правата на собственост и ползване на земята. Така възникна втората главна насока на новото „спонтанно” градоустройство – презастрояването.

Има достатъчно причини да се твърди, че развитието на ексклузивни градски райони се отразяват положително или негативно върху общото развитие на българските градове, въпреки че мащабите им не надхвърлят засега по-старите панелни комплекси. Не рядко тяхното изграждане не е съпроводено с подобряване на ограждащата и обслужващата ги техническа инфраструктура.

Основната част от софийското население (както и в останалите наши големи градове) живее в големи или малки панелни жилищни комплекси, някои от които не отстъпват по мащаби на подобните урбанистични структури в бившия СССР и Източна Германия (или с други думи с население над 100 000).

Българският „принос” към тях е свързан с процес на възстановяване на собствеността върху земята, нейната продажба и застрояването на междублоковите пространства, не рядко и на паркови части. При това презастрояване се допусна неприсъща за България (и за развитите страни) висока географска гъстота на населението в тези райони и произтичащи от това затруднения: претоварване на комуналната и транспортна инфраструктура; претовареност на градския транспорт; поради липсата на пространства за паркиране – завземане на зелени площи и детски площадки.

Наблюдава се засилване на пространствената сегрегация на София, извън по-отдавна сегрегираните райони с компактно ромско население. Тази сегрегация е ясно видима при сравнение на цените на жилищата (особено по-старите) в отделните райони

3.5. Стратегии за градска ревитализация и преодоляване на градския упадък

Теориите, свързани с постмодерното градско развитие и обновяване през последните три десетилетия в Западна Европа и Северна Америка намират израз в следните постмодерни подходи в архитектурата, градоустройството, урбанизма и урбанистиката:

Нов урбанизъм, Градски ренесанс, Съживена локалност, Възпиране на градско разпространение (urban sprawl restraint), Традиционно квартално съжителство, Нова класическа архитектура, Нов комунален дизайн, Екологичен дизайн, Зелени пешеходни и велосипедни пространства, Транспортна достъпност и диверсификация.

Компактните локални общности са основата на възраждането на западналите градски райони, особено на тези, преживели периоди на деиндустриализация и

социални сътресения. С времето изселническите процеси затихват, а процесите на инфраструктурна деградация започват да се стабилизират след предприети мерки на реорганизация при по-малобройното население. Стабилните и компактните, жизнените квартални общности започват да привличат по-силно заселници и стопански дейности. Създаването на такива устойчиви общности е ключов елемент в борбата с „разпростирането”¹ на града (urban sprawl) и запазването на околната среда.

Методологията за създаване и поддържане на устойчиви, компактни, градски общности включва стратегии и политики на зонирание, канализиращи жилищното строителство и създаването на работни места в градските центрове, локалните бизнес центрове, а от там и развитие на компактни пешеходни, велосипедни и транзитно свързани единици. Това понякога може да изисква съществуването на локални общински управителни структури, които да имплементират правилата на промяна на гъстотата и броя на населението, запазване на съотношението между паркоместа и свободно пространство, разнообразие на жилища, паркове и места за отдих, ограничаване на субурбанистичните елементи (като шопинг центрове например).

Определянето на *граница на градския растеж* (urban growth boundaries) също е съществена част от новата устойчива урбанистична политика. Те са механизъм за спиране или ограничаване на градското разпростиране, което има негативни екологични и социални последици. В много случаи гриинуейз, линейните паркове и зелените пояси са ефективен модел за разрешение на градския упадък и деструкция. Излезлите от употреба градски железни пътища, както и друга остаряла пътна инфраструктура, ефективно и лесно може да се преустроят в зелени пешеходни зони. Така наречените градски прерии, образувани след деконструкция на жилищни, индустриални или земеделски постройки ефективно се преустройват в паркови зони – вътрешен или външен градски грийн белт. Това са и едни от първите и най-експлоатирани техники в практиката на градска ревитализация в развитите страни.

Най-експлоатираният метод в градското планиране, преустройство, ревитализация е *градоустройственото зонирание*. Чрез него може да се ограничи градското разпростиране и да се фокусират усилията към конкретни язвени зони, нуждаещи се от рехабитализация (brownfield², greyfield³). Зонирането често се използва в паркинг устройството (сини и зелени зони за паркиране), както и при организацията на паркоместата, която да освободи територия за пешеходни и паркови площи. Градоустройственото зонирание е административно свързано с границите на растежа (growth boundary), което е административна практика за преустановяване на градското разпростиране и окупиране на земеделски и рекреационни територии.

Градското обновяване (или ревитализация)⁴ е процес на възстановяване на градски райони или на цели градове след периоди на застои или упадък. Градското обновяване има дълга история в развитите страни и е свързано с основните етапи на урбанизация след индустриалната революция. Започва в средата на XIX век с

¹ Точният смисъл на sprawl е „разпростирам се във всички посоки”, но за краткост в текста се използва „разпростирам”, „разпростиране”.

² Brownfield (land) – термин, който се използва в градското планиране за пустеещи площи, изоставена земя, използвана преди това за промишлени или за търговски цели.

³ Greyfield (land) – неологизъм на пустеещ, използван в САЩ и Канада: земя, икономически амортизирана, умираща или недостатъчно използвани активи от недвижими имоти или земя.

⁴ Ревитализация – англ. Urban renewal, revitalization; от фр. le renouvellement urbain.

премахването на „дикенсовите“ мрачни коптори на бедните лондонски гета (slums), преминава през периодите на модернизация, деиндустриализация и постмодерно градоустройство. Урбанистичното обновяване има както успехи, така и провали. За един некракък период в градското устройство и архитектура на XX век се установява „брутализма“ (направление на архитектурния конструктивизъм) като водещ стил, носител на модерния градски облик. Характерните за него сиви бетонни мегаконструкции все още се извисяват в редица големи градски центрове в развитите страни.

Градското реновиране е процес, тясно свързан с икономическата дейност и нейното реструктуриране: с релокация на стопански дейности; премахване на стари структури и строителството на нови; преселване на големи групи от населението; държавно изкупуване/усвояване (експроприация дори; англ. eminent domain) на частна собственост; приватизация; създаване на специализирани консорциуми, смесени дружества и други структури.

Понякога градското преустройство е свързано с разширяването и модернизирането на инфраструктурата – особено пътната, както и със строителството на обходни и транзитни магистрали, целящи облекчаване на трафика. В отделни случаи (присъщи на САЩ и т.нар. Нов урбанизъм) реновацията се изразява в изграждането на нови предградия и експърбия (urban sprawl), планирани от екологичен, социален или друг аспект. Новият урбанизъм в САЩ е и тенденция към устойчиво развитие и витализиране на традиционните градски райони, чрез нови пешеходни и зелени зони.

3.6. Предпоставки за ревитализация в българските градове

Теорията на урбанистиката „разпознава“ два типа основни модела: *модела на градските системи* (градовете като система, структурата от градове върху определена територия) и *модела на града като система*.

Точно в този параграф е намерението да се разгледат подходящи подходи за превенцията на пространствената сегрегация и гетоизация в българските градове.

Основният извод е, че поредността на плановете, изработени като модели за *устройство и развитие на града*, не е обусловена от логична, смислена, вътрешна връзка на развитие и последователност, а е наложена от въздействието на редуващи се разрушителни кризи¹.

Според изследователите обаче изключително важна е органичната връзка между градоустройствена концепция (анализ на градската морфология) и избора на модел (за трансформация/преустройство, казано най-общо): *renewal, redevelopment, regeneration, recovery, revitalization, restructuring, framework u gentrification* (или евентуално в подходяща комбинация от модели) – колкото и идеите за градско обновяване и структурна реконструкция, се възприемат като пожелателна практика, а не като задължително условие.

Прилагането на моделите за трансформация/преустройство на града (градско обновяване и структурна реконструкция и пр.) според изследването „*Модел на града...*“ на Дала Лунга², означава, че създаването на нова политика на града коренно означава нов начин на мислене, различно тълкуване и нови хипотези, т.е., нов процес на (пре)проектиране, което се отнася до нещо, което вече съществува (или което е съществувало в миналото). Различията се отнасят до: явно или неявно посочването на „това, което причинява проблема“, „веществените доказателства“, използвани за обяснението на отговора (възприетите видове политики), целите, а в някои случаи – степента на интервенция и полето на приложение.

¹ Съкратен доклад за изменение на общия устройствен план на Столична община, 2009.

² Longa, Remo Dalla. Urban Models and Public-Private Partnership. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011, 270 p. 87 illus.

Твърде логично е към който и да е друг български град (само заради общата историческа градоустройствена приемственост) да бъде приложен модел, който е подходящ за обезлюдяващите се, „свиващите“ се (shrinking towns)¹ български градове Видин, Монтана, Враца, Смолян, Кюстендил, Разград, Габрово, Плевен. По силата на по-долната графика след „обезлюдяването“ на градовете започва обезлюдяване на цели региони (при българските условия – Северозападна България):

свиващи се градове → свиващи се региони → свиваща се икономика

Причините за „свиването“ са няколко (отделно проявяващи се или комплексни): *икономически* (икономически упадък/депресия: закриване или преместване на дейности, миграция на трудовите ресурси), *демографски* (застаряване на населението, нарушено възпроизводство, отрицателно миграционно салдо), *социални*.

Вследствие на осмисляне нуждата от адекватна демографско-стопанско-урбанизационна политика *Ohno Laboratory* към *University of Tokyo* разработва концептуалния проект „*Fiber City/Tokyo 2050*“, в който са дадени конкретни проектни предложения за овладяване на ситуацията и приспособяване на градската среда към новопоявилите се обществено-социални условия.

За изграждането на работещ модел за функциониране на Токио², се предлагат следните „оздравителни“ идеи:

- „*Компактен град*“ – комбинация на предимствата на големите градове с благоприятните природни характеристики на по-малките населени места, върху една компактна територия;
- *ново градско планиране* – флексибилен метод, а не твърда и неизменчива рамка – „бързореагиращо и адекватно“ градоустройство;
- модел на запазване и *респект към миналото* и въвеждане на „системното надграждане“ в урбанистичното планиране;
- принцип на „*минимална намеса за максимален ефект*“ – в условията на свиваща се икономика инвестициите и проектната стойност се оптимизират, но не за сметка на постигнатото качество (отношение цена-полза).

Предлагат се четири основни стратегии: „*The green finger*“ („Зелените продължения“), „*The partitions*“ („Междинните зони“), „*The green web*“ („Зелената мрежа“) и „*Urban Wrinkles*“ („Урбанистичните отпечатащи“). Развита е идеята, че площната структура на града ще се видоизмени в една мрежа от свързани линейни елементи.

Практиците, реновирали канадския град Ватерлоо (както и цялата едноименна провинция), използват четири различни подхода за реурбанизация:

- *Насищане (Infill)*: ново развитие на освободените преди земи;
- *Интензификация (Intensification)*: разширение на използването на съществуващата структура, за да се увеличи броят на хората, които могат да живеят и работят на територията;
- *Адаптивно повторение на използването (Adaptive reuse)*: изменение на използваната структура за постигане на резултата: повече жилища и повече работни места;
- *Вторично развитие (Redevelopment)*: престрояване на територията от една форма на използване в друга, обикновено от бизнес/индустриална към жилищна, за

¹ Йовчева, Миряна. Реалността на „свиващите се градове“. Международна юбилейна научно-приложна конференция УАСГ, 2012. http://uacg.bg/filebank/att_6874.pdf

² Hidetoshi O., OHNO laboratory, The University of Tokyo, „TOKYO 2050/Fiber City“, Tokyo, 2006. По Миряна Йовчева, „Реалността на свиващите се градове“.

да се увеличи броят на жителите в сравнение с предишното използване на територията.

Европейските градове и северноамериканските градове са различни. Самите европейски градове и застроени градски райони също са доста различни помежду си. Английски градове са морфологично различни от италианските градове. Понятието *Urban Renewal* (обновяване) например е различно дали се прилага към лондонските докове или към подобни италиански обекти. Това, което се случи в района на лондонския *Canary Wharf*, не може да се случи в Торино; френските предградия (*banlieu*) са различни от италианските предградия (*sobborghi*) не само заради драматичното разпределение на имигрантите от бившите колонии и мъчителната им градска интеграция.

Термините, използвани за градски модели включват някои противоречия, най-съществените от които се отнасят до: (а) развитието на самите термини във времето, което е причина да означават различни неща; (б) обърканото използването на термините, дължащо се понякога на някои стандартни теории. Налице е съществена разлика между европейските и северноамериканските градове и прилаганите термини понякога могат да доведат до различни значения (конотации) и развитие. Следователно самата концепция на града се поставя под въпрос, защото самото устройство на града се корени в различни матрици.

В контекста на казаното дотук става повече от очевиден проблемът за избора на конкретен модел, за конкретен град (градът като система). Изборът на модел за развитие на „системата от градове“ е в някаква степен по-лесен, тъй като е подчинен на съвременните тенденции в усъвършенстването на селищните системи. И страната ни е направила подобен избор:

„Икономическото развитие следва пространственото структуриране на територията и предложени *полицентричен модел* с неговите центрове и оси на развитие, мобилизира ресурсите, съобразно потенциала им и изискванията за постигане на социално сближаване и екологична устойчивост, като създава конкурентноспособни икономически активни зони.”¹.

„Компактният” български град (но преди всичко градовете, които са „централни места”) също е с полицентрична (вътрешна) структура, но това има само формална връзка с полицентричността на системата от градове (селищните системи). А освен това градът като система исторически вече се е развил до такава степен, че остава в миналото т.нар. моноцентричен град. И колкото и спорно да е подобно твърдение, все пак има (и български) градски населени места, които в голяма степен са запазили „моноцентричността” си.

Избор на подходящ модел за трансформацията на един конкретен, определен град, макар и това да са модели, институционализирани (в някаква степен) в рамките на Европейския съюз.

Това е част от проекта CoUrbIT (*Complex Urban Investment Tools*), част от програмата INTERREG IVC, финансирана от Европейския фонд за регионално развитие, по който вече са „трансформирани” 16 европейски града: 14 италиански (*renewal*) града и два централни европейски града (*restructuring*) – Лайпциг и Будапеща.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Най-същественният извод, който недвусмислено се налага от настоящото изследване е, че за разумното и устойчиво разрешаване на комплексните проблеми

¹ Националната концепция за пространствено развитие за периода 2013 – 2025.
<http://www.mrrb.government.bg/docs/d747ca682ac1a70380428fd1dc664fb3.pdf>

на градското развитие и градската икономика, опортюнистичните неолиберални концепции за водещата роля на градската самоорганизация, резултат от свободните глобално-пазарни отношения, са недостатъчни. В хаотичния процес на структурно приспособяване през 1990-те България изостави политиките в градоустройството и урбанизацията и допусна сериозна трансформация на градската собственост и територия в ущърб на населението на масовите райони. Нужни са политики, съобразени с мащаба и регионалните особености, с прилагане на устойчиви урбанистични, природно- и социално-екологични подходи. Все пак в страните, в които урбанизацията (както индустриализация/деиндустриализация) е с най-дълга история има достатъчно примери на успешно и устойчиво справяне с градския упадък. Но примерите не са единствено от богатите региони. Бразилия, Венецуела и др. са показателен пример, че добрите практики на градската ревитализация са възможни с по-малко средства и с по-голяма инициативност.

IV. ПРИЛОЖЕНИЯ

В дисертацията са използвани значителен брой графични и таблични приложения от български и чужди автори и източници: 27 графики и 15 таблици. В по-малката си част те са обработени от автора с цел превод на български или подобряване на графичното изображение. Заслугата на автора е към техният подбор, немало от тях за пръв път намират място в българско изследване. Осем от таблиците са от актуални български източници, като три от тях, както и три от картосхемите са изготвени в НСИ специално за настоящото изследване.

V. СПРАВКА ЗА НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. За първи път в българско икономгеографско изследване се прави анализ на формите и процесите на градски упадък в развитите страни и България.
2. Първо регионално изследване за състоянието на негативните урбанизационни процеси в град София.
3. Извършено е проучване, систематизиране, обобщаване и групиране на теоретичните понятия и приложени модели на преодоляване на градски упадък.
4. Установяване на факторите за развитие на стопански и инфраструктурен упадък във високо урбанизираните градски системи на развитите страни.
5. Установяване на характерните за град София условия, фактори и форми на градска депресия.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Ангелов, Делян. Европа и България: сравнителен анализ на развитието на урбанизираните територии в европейските страни, в европейските страни, ЕС и в България. // *Научни трудове на факултета по икономически и социални науки*, 2013, с. 308 – 347.

2. Ангелов Делян. Географски методи в икономиката. – В: *Изследователски методи и технологии в икономическите и социалните науки*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2012, с. 395 – 419.

3. Ангелов, Делян. Основни фактори за развитието на градска депресия, *Научни трудове ФИСН*, том 9, 2013г., с. 158 – 182.

18.07.2016